Turkish Studies *Language and Literature*

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 733-748
DOI: 10.29228/TurkishStudies.22492
ISSN: 2667-5641
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 01.01.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.06.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (11.02.2019)-Referee 2 (05.04.2019)- Referee 3 (20.04.2019)

This article was checked by iThenticate.

BİR BAŞKA AÇIDAN ABES-MUKTEBES TARTIŞMASI

*Halef NAS**

ÖZ

“Abes-Muktebes Tartışması” genellikle göz veya kulak için kafiye etrafında şekillenen bir tartışma olarak bilinir. Bu açıdan bakılınca tartışma sanki *Malumat*ın göz için, Recaizade M. Ekrem’in kulak için kafiye savunduğu bir tartışma intibasını uyandırmaktadır. Bazı edebiyat tarihçileri de tartışmayı ağırlıklı olarak bu açıdan değerlendirir. Ancak tartışma metinleri ve özellikle Ekrem’in değerlendirmeleri dikkatle okununca meselenin böyle olmadığı, Ekrem’in sırf kulak için kafiye savunmadığı görülecektir. Tartışmanın bu şekilde aktarılmasının/yorumlanmasının sebebi *Malumat* eleştirmeninin dar bir zaviyeden bakarak Ekrem’i kulak için kafiye savunan biri olarak göstermesidir. Halbuki tartışmaya *Malumat* gözle bakılamaz. Göz veya kulak için kafiye konularını da içine alan tartışma esasında kafiye zevke hizmet ettiğine, sanat ve edebiyatın bilimle ilişkisine ve tenkidin mahiyetine dair bir tartışmadır. Bu yönüyle de tenkit tarihinin gelişim çizgisi üzerinde bir konuma sahiptir. XIX. asır Türk edebiyatının son çeyreğinde dil bahislerinin edebiyatın dışında tutulmasında tenkidin öncü bir rolü olmuştur. “Abes-Muktebes Tartışması” bu ayrıma nasıl gidildiğinin tipik örneklerinden biridir. Bir yanda dilin gramatik kullanımına dayalı *Malumat* eleştirisi diğer yanda Recaizade M. Ekrem’in tenkitte dil bahislerini aşan ve sanat eleştirisine yönelen tenkit anlayışı. XIX. asrın son çeyreği bir yönüyle edebiyattan dil bahislerinin ayıklama çabalarının yoğunluk kazandığı bir zaman dilimini ifade eder. Tartışmanın vuku bulduğu 1895 senesinde ayrımın çizgileri netleşmeye başlayacaktır. Makale tartışmayı bu yönleriyle edebiyat tarihi ve eleştirisinde anlaşılır kılmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Recaizade M. Ekrem, tartışma, tenkit, sanat, bilim

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, E-posta: halefnas1@gmail.com

THE DEBATE OF ABES-MUKTEBES FROM ANOTHER PERSPECTIVE

ABSTRACT

“The Debate of The Abes-Muktebes” is often known as a debate around the rhyme for the eye or ear. From this point of view, the discussion create an impression as if Recaizade M. Ekrem defended rhyme for the ear. Some literary historians also consider the discussion mainly from this perspective. However, when perusal the discussion texts and especially Ekrem's evaluations it will be seen that this is not the case and Ekrem does not defend rhyme just for the ear. the reason of understanding the discussion / interpretation of this way, thereby think inside the box Malumat reviewer's show Ekrem as if one who defends rhymes for the ear. However, the debate it can not been considered with Malumat. The debate which also about the rhyme for the eye or ear is fundamentally a controversy over the service of rhyme for pleasure, art and literature in relation to science and the nature of criticism. In this respect, it has a position on the development line of the history of criticism. Criticism has played a leading role in keeping the language discussions out of literature in the last quarter of the XIX. century. “The Debate of The Abes-Muktebes” is one of the typical examples of how this separation is made. On the one hand, Malumat criticism which based on the grammatical use of language on the other hand Recaizade M. Ekrem's critic viewpoint which goes beyond language subjects and is directed to art criticism. The last quarter of the XIX. century refers to a period of time in which one of the language discussions of literature has been intensifying. In 1895, when the debate took place, the lines of distinction would begin to become clear. In this way, the article tries to make the debate understandable in the history and criticism of literature.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction and The Aim of the Study

“The Debate of The Abes-Muktebes” is often known as a debate around the rhyme for the eye or ear. From this point of view, the discussion create an impression as if Recaizade M. Ekrem defended rhyme for the ear. Some literary historians also consider the discussion mainly from this perspective. However, when perusal the discussion texts and especially Ekrem's evaluations it will be seen that this is not the case and Ekrem does not defend rhyme just for the ear. the reason of understanding the discussion / interpretation of this way, thereby think inside the box Malumat reviewer's show Ekrem as if one who defends rhymes for the ear. However, the debate it can not been considered with Malumat. The debate which also about the rhyme for the eye or ear is fundamentally a controversy over the service of rhyme for pleasure, art and literature in relation to science and the nature of criticism. In this respect, it has a position on the development line of the history of criticism. Criticism has played a leading role in keeping the language discussions out of literature in the last quarter of the XIX. century. “The Debate of The Abes-Muktebes” is one of the typical examples of how this

separation is made. On the one hand, Malumat criticism which based on the grammatical use of language on the other hand Rezaizade M. Ekrem's critic viewpoint which goes beyond language subjects and is directed to art criticism. The last quarter of the XIX. century refers to a period of time in which one of the language discussions of literature has been intensifying. In 1895, when the debate took place, the lines of distinction would begin to become clear. In this way, the article tries to make the debate understandable in the history and criticism of literature.

Methodology

While following a method in this study, it was first pointed out how the discussion was dealt with in the history of literature and how it was misunderstood / transferred. For a better understanding of the situation, the details of the original texts of the discussion were included. So it was easier to make a comparative judgment between the old and the new results. The aim of the article was to show how the debate was misunderstood in the history of literature and to express what was right for the later publications. From this point of view with reading intertexts was primarily the texts compared, and then the composition consisting of the sorting of the materials was assayed.

Findings and Discussions

Literary history usually summarizes the discussions they will explain. If there are detailed studies on these discussions, they benefit from the data. A literary historian who conveys information about hundreds of works and writers is always likely to be mistaken about a particular issue while remaining attached to the judgment of others. In "The Debate of Abes-Muktebes" the attitude of the literary historian to date is a typical example. In order to avoid such mistakes in the transfer and interpretation of knowledge, it is necessary to go to the original texts and to support the knowledge of the history of literature with the help of literary criticism. Look in the dictionary the meaning of the word you do not know the meaning once; you know the meaning of the word twice to reach the correct information is always valid. In fact, a second time to look at the discussion showed that for more than a century we have seen that the right information is wrong. Science is fraught with the history of falsifiable propositions and it is inevitable that this amount is greater in social sciences in particular. Therefore, it will be more meaningful to determine the knowledge of literature history according to the literary criticism. Thus, it can be easily understood that some of the literary debates on a tradition line.

Conclusion

In this discussion, which shows that the publication policies of newspapers and magazines often affect the viewpoint of criticism in the Turkish press history, Malumat defended rhyme for the eye according to the science of rhyme and in own shallow it showed Rezaizade M. Ekrem in a position to defend the rhyme for the ear. But for Ekrem, rhyme is not just for the eye nor for the ear; however rhyme is for the honest pleasure. The value of the rhyme rates of the pleasure. Ekrem, who said that the existence of rhyme and measure in poetry is not necessary, it would be meaningless to say that rhyme should be counted for the ear only. Thanks to the understanding of criticism of Ekrem today that your words

written in free measure; Turkish, Arabic and Persian or rhymic expressions made with mixed words in these languages do not consider harmful to be a poem. In literature history the debate that passing with the names like “the debate of eye-ear” and “The debate of Abes-Muktebes” it is not a discussion shaped around of “abes-muktebes” words. These words and rhyme are counted for the eye or ear are just a matter of discussion. Considered from a wider perspective, it will be seen that the main issues of the debate are that rhyme is not for the ear or the eye, but for pleasure, what the criticism is and how it should be, the relation of literature with science and art. In other words, debate is the discussion of the place of science, art and criticism in literature. In the discussion Recaizade M. Ekrem defended that the criticism focusing on the words, sentences, wording, vowel point and composition errors and insulting the persons is not a literary criticism; the art does not obey the scientific rules; the science establish regulations by looking at art. Eventually the literary criticism continued in Ekrem's line. In this respect, the discussion is a positive deviation in the development of the history of Turkish criticism. Following the discussion in Turkish literature, the formation of Servet-i Fünun community was the result of Ekrem's direction of art, literature and criticism. In my opinion, the discussion takes place with these determinations in literature history will be more appropriate to see the progress of criticism and to understand the contribution of the debate to the current criticism. Indeed, even though finished the subject of rhyme for the eye or the ear is still today “If art is problematic the criticism is not easy also!”

Keywords: Recaizade M. Ekrem, debate, criticism, art, science

GİRİŞ

1891’de yayın hayatına başlayan *Servet-i Fünun* dergisi ağırlıklı olarak bilime ait yazıların yanında edebiyata ilişkin bazı metinlere yer veriyor, Batılı yazarların bazı eserlerini tercüme ederken bu yazarların kısa biyografilerine ve sanat anlayışlarına değiniyor, güzel sanatlarla ilgili resim ve haberleri aktarıyordu. *Malumat*’ın çıktığı 1895’e kadar *Servet-i Fünun*’da edebiyat, dergiye çeşni katan bir süs gibiydi. Ancak dergi süreç içinde ilk sayısından itibaren şekil ve mahiyet açısından kendini yenilemekteydi. *Malumat* ise *Servet-i Fünun*’a benzeyen bir yayın olarak matbuat hayatına atılmıştı. Daha ilk sayısında *Servet-i Fünun*’dan daha hacimli ve nicelik olarak daha zengin bir içerikle okurunun karşısına çıktığında fiyatını *Servet-i Fünun* gibi 100 para olarak belirlemişti. Haftalık bir dergi olmasına rağmen çoğu zaman on günde bir yayımlanıyordu. *Servet-i Fünun* ise ilk çıktığı günden itibaren yıllarca sürececek sonraki yayın tarihlerinde bile gününü geçirmemişti.

Malumat hacmini genişletirken bir yandan *Servet-i Fünun*’u aşmaya çalışıyor ve arada dergiyi eleştirmek için bazı fırsatları da kaçırmıyordu. Mesela, *Servet-i Fünun* adres değiştiren müşterilerine 100 paralık bant parası şartını koşarken *Malumat* bu ilanı sütunlarına taşıyıp karşısına da kendi ilanını koyarak aynı parayı istemeyeceğini söylüyordu. 16. sayısında *Servet-i Fünun* sahibi Ahmet İhsan’ın “Avrupa’da Ne Gördüm?” ilanının paranteze alınan bazı kelimelerinin paranteze alınışının iyi niyetten ne kadar uzak bulunduğunu ifade ediyor; iki sayı sonra bu ilanın idarehaneleriyle alakası olmadığı halde sehven dahil edildiğini söyleyerek tashih yapıyordu (Özön, 1939: 51-52). Mustafa Nihat Özön’ün dediği gibi “... bir tashih fıkrası neşrederek atılmış olan taşı geri alır göründü, fakat söylenecek şey de söylenmiş bulundu”. Özön şöyle devam eder: “Bu işin iki mecmua arasında baş gösteren ilk safhasıdır; ikinci safha, yazılar ve yazıcılar hakkında ve arasında olarak yine bu sıralarda kendini göstermeğe başlamış bulunuyordu.” (Özön, 1939: 52).

Edebiyat tarihlerine “göz kulak tartışması”, “Abes-Muktebes tartışması” gibi başlıklarla geçen tartışma da iki dergi yazarları arasında bu sıralarda kendini göstermeye başlayan bir tartışmadır. Tartışmaya dikkat çeken Mustafa Nihat Özön, abes-muktebes kelimeleri ve bu kelimeler üzerinden kafiyenin kulak veya göz için sayılması mevzuu üzerinde çok dururken Recaizade M. Ekrem’in tartışmayla alakalı “Sanat Müşkül İse de Muaheze de Âsân Değildir!” yazısını hatırlatır ve yazının ayrıntısına inmez. Fevziye Abdullah Tansel, Muallim Naci ve Recaizade M. Ekrem ile ikilinin etrafında kümelenen yazarlar arasındaki tartışmaları ve bu tartışmaların sebep olduğu edebi hadiseleri incelediği hacimli yazısında bu tartışmaya değinmez. Tansel yazısında Muallim Naci’nin vefat ettiği 1893 senesinden sonraki tartışmalara da değinmesine rağmen Servet-i Fünuncuların bir araya geldikleri 1893 senesini hatırlatır ardından Dekadanlar tartışması dolayısıyla 1898’e geçer. Böylelikle 1895’te vuku bulan Abes-Muktebes tartışmasından bahsetmez. Bazı hataların yer aldığı ve Muallim Naci’nin savunulduğu intibainı uyandıran makalesinde¹ Ekrem’in “Sanat Müşkül İse de Muaheze de Âsân Değildir!” yazısına ve yazısındaki fikirlere de hiç değinmez (Tansel, 1953: 159-200). Halbuki Abes-Muktebes tartışması, Ekrem-Naci münakaşası ve bu münakaşaların sebep olduğu eski-yeni tartışmalarıyla alakalı bir tartışmadır.

Tartışmada genellikle şiirin iç ve dış unsurlarına dair tenkitler, şiirde zevk ve tabiat meseleleri, Türk tenkit tarihinde dil ve edebiyat mevzularına yönelik ilgiler, tenkidin ne olduğu, edebiyatın bilim ve sanatla ilişkisi gibi konular ele alınmıştır ve bunlar ancak “Sanat Müşkül İse de Muaheze de Âsân Değildir!” yazısının ayrıntılarına bakılarak netleştirilebilir. Dolayısıyla bu tartışma basitçe abes-muktebes kelimeleri etrafında kafiyenin göz veya kulak için olduğu yönünde özetlenecek bir tartışma da değildir. Bu belirlenmelerin daha iyi anlaşılması için ilk aşamada tartışmanın başlangıcına, ardından Recaizade M. Ekrem’in değerlendirmelerine ayrıntılı bir dikkatle bakılmalıdır.

Tartışmanın Başlangıcı

Malumat mecmuası 12 Teşrinievvel 1311 (24 Ekim 1895) tarihli 18. sayısının “Edebiyat” sütununda “İfade-i mahsusa” başlığı altında bu sayıdan itibaren bir “intikâdat-ı edebiye” sütunu açacağı bilgisini okurlarıyla paylaşır. Maksudının edebi eserler hakkında tabii, garazsız ve hayırhah beyanlarla edebiyata heves edenlerin istifadelerine hizmet etmek olduğunu belirtir ve bununla beraber gerek İstanbul’da gerek taşrada yayımlanan gazetelerde görülecek edebiyat verimlerini değerlendireceğini söyler (İmzasız, 1895/1: 382). İki sayı sonraki *Malumat* mecmuasında İsmet, Çatalcalı Memduh, Avnizade Mustafa Şerif, Hüseyin Suat, Ali Fikri gibi isimlerin şiirlerinin yanında Hasan Âsaf isimli bir şiir heveslisinin “Tevhid-i Bârî” ve “Bürhan-ı Kudret” isimli iki manzumesi yayımlanır (Hasan Âsaf, 1895/1: 431). *Malumat* Muallim Naci’nin *Tercüman-ı Hakikat*’te kendisine gönderilen şiirlere dair birtakım değerlendirmelerine benzer bir şekilde bazı manzumelerin altına kendine göre eleştiri mahiyetinde bazı açıklamalar yapmaktadır. İkinci manzumenin de hemen altında *Malumat*’a gönderilen

¹ Fevziye Abdullah Tansel, “Muallim Naci ile Recaizade Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebi Hadiseler” adlı makalesinde “Menemenli Tâhir ile Beşir Fuad arasındaki Romantizm kisvesine bürünerek açılan münakaşa” diye bahsettiği münakaşanın “Menemenli Tâhir’in neşrettiği *Gayret* ile, Beşir Fuad’ın çıkardığı ve Naci’nin birçok yazılarına rastladığımız *Güneş* mecmuası arasında cereyan” ettiğini söyler (s. 178.). Ancak münakaşa *Gayret* dergisi ile *Sabah* gazetesi arasında cereyan etmiştir. Ayrıca Muallim Naci ile Beşir Fuat arasındaki mektuplaşmaların ürünü olan *İntikad*’a değinirken “Beşir Fuad, Naci’ye cevap olarak yazdığı mektuplarında, hemen daima muhatabının fikirlerine iştirak etmiştir.” der. (Tansel, 1953: 178) Halbuki Beşir Fuat’ın Muallim Naci’nin bütün görüşlerine katılmadığını görmek için kitabı okumak yeterlidir. Ayrıca *İntikad* yazışmalarında etkilenen Beşir Fuat’tan ziyade Muallim Nacidir. Orhan Okay aksi yönde yorumda bulunan Fevziye Abdullah Tansel’in görüşünü kabul etmemektedir. “Fevziye Abdullah Tansel, Beşir Fuat’ı *İntikad*’da daima muhatabının fikirlerine katılmış olarak göstererek onun Naci tesirinde kaldığı zehabını uyandırmaktadır (*Türkiyat Mecmuası*, a.g.e. s. 178). Hâlbuki yazı hayatının başından beri değişmeyen Beşir Fuad’dır. Naci’de ise, göreceğimiz gibi adeta şiir yazdığına pişman olacak kadar gerçekçi bir tavır başlamış. Beşir Fuad’ın ölümünden bir müddet sonra Zola gibi hemen bütün Osmanlı aydınlarının suçladığı bir yazardan tercüme yapmıştır. Beşir Fuad’ın Naci’den kabul eder görüldüğü düşünceler ise hep bir önceki mektubunda kendisinin ona teklif ettiği fikirlerdir” (Okay, 2012: 164-165).

şiiirleri olumlu-olumsuz tenkit eden dergi eleştirmeninin² “Malumat” başlıklı değerlendirmeleri vardır. Buna göre şiiirin matlâının birinci mısraındaki “Hüdâ” kelimesinden önce “Ey” nida edatının getirilmesi gerekirdi. Nitekim “çün” teşbih edatı şimdi kullanılmamaktadır. “Gef” harfinin kesriyle yazılması gereken “gehvare” kelimesi de “zerre” ile kafiyelememez. Yedinci beytin birinci mısraında bir zihaf vardır. Şiiirde lafza ait noksanların yanında bir de manayla ilgili durumlar da söz konusudur. Şems ve kamer ilahî kudrete dair kâinat aynasında iki semavi burhan olduğu ve hayat onların ışığıyla mümkün bulunduğu halde vücutlarıyla buna delil göstermek neden “abes” olsun. -Demek ki bu dönemde, tartışmanın “abes” ve “muktebes” kelimelerine ilişkin tarafı sırf lafza ve kafiyeyle ait değildir. Sorunun bir de anlama bakan yönü vardır. Dolayısıyla tartışma sadece kafiye için kulak veya göz için olup olmadığı keyfiyetinden doğmamıştır- Devam edersek, “abes” ile “muktebes” kafiyelememez. Çünkü ilki peltek s (ث), ikincisi sin (س) ile yazılmaktadır. Kelimelerin geçtiği beytin altında mihir (güneş) ve mah (ay) kudretin şahidi olarak gösterilirken bedii güzelliklerden olmak üzere “rücu” sanatı” da böyle gösterilemez. “mirsâd” yerine “âyât” denilse daha belîğ olacaktır (İmzasız, 1895/2: 431).

İki hafta sonra Hasan Âsaf, *Malumat* dergisini çıkaran Tahir Bey’e³ hitapla bu değerlendirmelere dair bir mukabelede bulunur. *Malumat*’a, şiiirini yayımladığı için teşekkür etmektedir. Şu kadar var ki münekkittlik gibi önemli bir vazifeyi ifa ve hakkaniyete riayet terakkinin esaslarından sayıldığından derginin tenkitçisine karşı izzet-i nefsinin korumak için birkaç söz söyleyecektir. Demek ki Hasan Âsaf da şiiirine dair değerlendirmeleri *Malumat* eleştirmeni gibi tenkit saymaktadır. Kendi tenkitleri de *Malumat* eleştirmenine cevaptır. Buna göre, öncelikle “Hüdâ” kelimesinden önce “Ey” nida edatının getirilmesi gerektiği hangi edebi kaideye dayandırılmıştır? Nida edatının yokluğu ne gibi bir sonuç doğuracaktır? Mana mı anlaşılmıyor? Buralar lütfen ve açıkça açıklanmalıdır ki eleştirden istifade edilsin. Nitekim edebiyatımızda nida harfi olmadan birçok matla bulunmaktadır. Edebiyat kitaplarına müracaat edilse bu görülürdü. İkincisi, “çün” teşbih edatı büyük edebiyatçıların eserlerinde zaten kullanılmaktadır. Recaizade M. Ekrem’in “Cismimle çün alamet-i makber sükûn-nümâ” mısraı iddiayı ispata kâfidir. Gerçi Muallim Naci “çün” lafzına itiraz etmişse de bu teşbih edatı olan “çün” değildir. Bilindiği gibi itiraz “çünkü” gizli sayılıp vezin zarureti için kuyruksuz kedilere benzetilen “çün” içindir ki Muallim Naci bu mevzuda haklıdır. Üçüncüsü “gehvare”nin kesriyle yazılması gerektiği eleştirisinden hiçbir şey anlaşılmamaktadır. Dördüncüsü zihafıla ilgili kusurda eleştirmen haklıdır ve bunu kabul etmek gerekir. Beşincisi “abes” ve “muktebes” kafiyelememez denilmiştir. Hâlbuki Hasan Âsaf Ekrem “Kafiye sem’ içindir, basar için değildir” sözünü kendisi bizzat Recaizade M. Ekrem’den işitmiştir. Bu yüzden itiraz kabul edilemez. Altıncısı, “âyât” yerine “mirsâd” daha belîğdir ve tarzı sanatına daha uygun ve anlamlıdır. Ayrıca “mirsâd” diğer kelimeye göre daha şümüllü ve belîğdir. *Malumat* eleştirmeninin mânâ ile ilgili tenkitleri cevap verilmeye bile değmeyecektir. Hasan Âsaf, bu itirazlarını dile getirdikten sonra yine de Tahir Bey’e istirham ifadesiyle yazısını sonlandırır (Hasan Âsaf, 1895/2: 474-476).

Derginin aynı sayısı içinde Hasan Âsaf’ın mukabelesinin altında yine “Malumat” başlığıyla *Malumat*’ın cevabı vardır ve imzasız da olsa yazıdan anlaşıldığı kadarıyla derginin mesul müdürü Tahir Bey’e aittir. Tahir Bey, *Malumat*’ın tenkitlerinin taraf tutmadığını, Hasan Âsaf’ı tanımadıklarını ve dergi eleştirmeninin zaten tenkit yapabildiği için göreve getirildiğini, “âsâr-ı vâride zirine o tenkidatı yazan adam” ifadesiyle de onu eleştirmen saydığını ifade ettikten sonra izahlarını yapacaktır. Buna göre evvela “Ey” edatının getirilmesi edebi bir kaideye dayanmamaktadır; ancak zevke aittir, “tabiat-ı selime” burada öyle bir “Ey” nidasının lüzumuna hükmetmektedir. İkincisi “Çün” teşbih edatını Recaizade M.

² İnci Enginün’ün kitabında imzasız yayımlanan bu eleştirilerin yazarının Mehmet Ziver olduğu belirtilmiştir. (Enginün, 2012: 130).

³ Gazeteci matbaacı ve yayımcı Malûmatçı Mehmed Tahir (1864-1912), II. Abdülhamit döneminin saraya en yakın gazetecilerinden biridir. Osmanlı basın tarihinde özellikle tepki çeken davranışlarıyla bilinmektedir. Çıkardığı kimi gazete ve dergilerin yanı sıra siyasi ve sosyal hayatıyla da göze batan bir kişiliktir. Hüküm giydiği suçların dışında kendisine isnat edilen şantaj, yalan haber gibi birçok suç vardır. (Aynur, 2003: 545-546). Son dönemlerde kendisiyle ilgili dikkat çekici başka bir yazı için (bkz. Bardakçı, 1999).

Ekrem kullanmakla birlikte herhalde kelimeyi kendisi de bugün beğenmeyecektir. Sadece bu edat değil “-âsâ” teşbih edatı da zevke hoş görünmemektedir. Nitekim bir kelime kaideye uygun olmakla beraber şiir gibi ruhani, nazik duyguları ifade için mutlaka kullanılamaz. Üçüncüsü “gehvare” ile “zerre” kafiyeleşemez. Mevzuyla alakalı buradaki açıklamalar bir mektep talebesine harf, redif, kafiye dersi mahiyetindedir (İmzasız, 1895/3: 476-477). Bu yazıda ayrıntılı açıklamalardan sonra Hasan Âsaf’a şöyle bir nasihatte bulunulur:

İlmü’l-kavafi sizin gibi şairliğe yeltenen nevresidegan evvelce hangi kelime hangi kelimeye kafiye olacağını öğrenmelidir de sonradan tanzim-i eş’âra çalışmalı. Öyle kafiye “kulak içindir” filan gibi manasız lakırdılara havale-i sem’-i itibar ederseniz emin olunuz ki gehvâreyi zerreye bin kere takfiye etmekten kurtulamazsınız.

Layık mı ki şairim diyen zât

Fark etmeye mahreç-i hurûfât (İmzasız, 1895/3: 476).

“Mirsâd” yerine “âlât” getirilmesi gereği de edebi dikkati manaların zevkine varanların teslim edeceği yönünde bir sebebe bağlanır. Ancak burada da zevk ile ilgili ayrıntılı bilgi verilemeden mananın şairin karnında olduğu kalıp ifadesi tekrarlanır.

Tartışılan Meselelere Dair

Malumat’ın -Recaizade M. Ekrem’i de eleştiren- Hasan Âsaf’a cevabından bir hafta sonra yine aynı *Malumat*, Ekrem’in *Servet-i Fünun*’da çıkan *Şemsa*’sını yayımlamaya başlar (Recaizade M. Ekrem, 1895/1: 501-502). *Malumat*, eseri daha önce Selanik’te yayımlanan *Asır* gazetesinden naklen yayımlarken daha sonra eser bir risale şeklini alınca tamamen oradan aktarmaya başlamıştır. Eleştirilmesi hatta *Şemsa*’nın yayımlanması Ekrem’i öfkeliendirmemiştir ancak eserin izin alınmadan neşri Ekrem’e göre edepsizce bir davranış olmuştur. Bu yüzden Ekrem, *Servet-i Fünun* mesul müdürü Ahmet İhsan’a bir mektup göndererek *Malumat*’ın ahlaksızca hak, insaf ve nezakete sığmayan bu davranışına karşı bir tavır alır (Recaizade M. Ekrem, 1895/2: 210). Ahmet İhsan mektubu, gelir gelmez derginin hemen ilk sayfasında aynen derç eder ve *Malumat*’ın had ve hak tanımayan bu davranışını eleştirmenin zaid sayılacağını söyler. Hocası Recaizade M. Ekrem’in telif hakkından yararlanarak *Malumat*’ın yayımını durdurabileceğini ancak nezaketinden ötürü bunu yapmadığını da ifade eder (Tokgöz, 1895: 210). Yalnız *Servet-i Fünun*’un ihtarlarını *Malumata* hasretmemelidir. Nitekim başka meselelerden ötürü *Servet-i Fünun*, *Sabah* gazetesi imtiyaz sahibine “Sabah gazetesinde adem-i dikkat eseri olarak bir sehiv görülmüş olmakla tekerrürü halinde muamele-i şedide icrası mukarrer bulunduğu sahib-i imtiyazına ihtar olunur.” (İmzasız, 1897/5: 19). ifadesiyle bir ihtarname çekecektir. *Terakki* risalesi imtiyaz sahibine de hitapla “*Terakki* risalesi hilaf-ı nizam ve kaide hareket eylediği maarif nezaret-i celilesinden bildirilmiş olmakla tekerrüründen tevakki olunması maa’t-tevhîh sahib-i imtiyazına ihtar olunur.” (İmzasız, 1897/6: 188). suretinde uyarıda bulunacaktır.

Şu ana kadar incelenen metinlerden de anlaşılacağı üzere tartışma basitçe “abes-muktebes” kelimeleri etrafında dönmemektedir. Nitekim “Bürhan-ı Kudret” şiirinin geneline yayılan eleştiriler ve bu eleştirilere karşı cevaplar, bir yandan da telif haklarından doğan bazı spekülasyonlar görülmektedir. Kafiye’nin “göz için mi” yoksa “kulak için mi” olduğu mevzusu tartışılan meselelerin sadece biridir. Bunun yanında ağırlıklı olarak bahsi geçen konular şimdilik şiirde lafız ve manaya ilişkin eleştiri ve değerlendirmelerdir. Tartışmada öne çıkan husus aslında bir güzel sanat sayılan şiire yöneltilen lafız ve mânâyâ dayalı eleştiriler ve bu eleştirilerin fenne (bilim, ilmi’l-kavafi) ait dikkatlerle irdelenmesidir. Lafza ait tenkitler son derece ayrıntılı bir şekilde kafiye ilminin kaideleri etrafında delillendirilirken mânâyâ ait hususlarda aynı hassasiyet görülmemekte, bu konular zevke ait olmak üzere “tabiat-ı selim’e havale edilmektedir ki sanatta zevk meselesi Recaizade M. Ekrem’in katkılarıyla tartışmayı ve devrin sanat ve tenkit anlayışını anlama hususunda; özellikle de Türk tenkit tarihinin gelişiminde olumlu yönde bir sapmayı görmek bakımından önem teşkil eder mahiyettedir. Ekrem’in tartışmaya dâhil olması da sırf

kafiyenin kulak için olması lüzumunu açıklığa kavuşturmak için değildir. Ekrem şiir ve muahezeyle dair kendi görüşlerini dile getirerek tartışmayı genişletecek ve Türk edebiyatında sanat ve tenkidin basında genişçe yer bulmasında, bir bakıma yönünü tayinde etkili olacaktır. “Sanat” şiire; “critique (tenkit)” sözcüğünün karşılığı olarak da kullanılan “muaheze” bilime daha doğrusu tenkit ilmine gönderme yapar. Ancak sorun şu ki 1895’e gelindiğinde yenileşme devri Türk edebiyatında tenkit bilim midir sanat mıdır mevzuu henüz açıklık kazanmış değildir. Tartışmadan yaklaşık altı sene sonra Servet-i Fünuncuların Cenap Şahabettin ve Hüseyin Cahit tenkide sanat gözüyle bakarken *Malumat* yazarlarından Ayın. Nadir ve Ha. Nazım tenkidin bir fen olduğunu söyleyecektir. Dolayısıyla Ekrem’in değerlendirmeleri sanat ve tenkidin tartışmadan sonraki yenileşme devri Türk edebiyatındaki bazı meselelerini anlama hususunda önemlidir.

Hasan Âsaf’ın yazıları ve *Malumat*’ın son cevabından yaklaşık bir ay sonra Recaizade M. Ekrem tartışma ile alakalı kendi görüşlerini *Maarif* ve *Malumatta* da yayımlanan bir yazıyla dile getirecektir. Burada tartışmaya dair gelişmeleri iki paragrafta özetlerken Hasan Âsaf’a “kulak için kafiye”nin uygun olabileceğini kendisine söylediğini ifade eder. Tartışma metinleri içinde Ekrem’in eleştirildiği husus kafiyenin kulak için uygun olduğunu söylemesidir ve “abes-muktebes” sözcükleri de mevzuyla alakalı olarak sadece birer örnek teşkil etmektedir. Ekrem yazısının girişinde mevzuyu özetlerken bu iki kelimeyi de hatırlatır. Tartışmanın edebiyat tarihlerine “Abes-Muktebes Tartışması” ismiyle de geçmesi bu kelimelerin tartışmada biraz fazla göze batması, özellikle *Malumat* eleştirmeninin Ekrem’i kulak için kafiyei savunan biri olarak göstermesi olmuştur. Buradan hareketle bazı edebiyat tarihlerinde kafiyenin kulak veya göz için olması durumu üzerinden tartışma özetlenmiş, tartışmanın mahkemeye intikaline sebebiyet veren durumlar bir iki cümleyle aktarılmış ve akabinde tartışmaya nihayet verildiği, Servet-i Fünun topluluğunun teşekkül ettiği ifade edilmiştir. Edebiyat tarihleri diğer tartışmalarda olduğu gibi bazı meselelere dikkat çeker ve ayrıntılı çalışmaları özellikle bu tartışmaları çalışanlara havale eder yahut onları muhtasar olarak aktarır. Bu bütün edebiyat tarihi çalışmaları için tabii bir durumdur. Ancak Türk edebiyat tarihinin seyrine yön veren Servet-i Fünun gibi bir topluluk herhalde iki kelime etrafındaki bir tartışmadan yahut kafiyenin göz veya kulak için olması lüzumundan doğmamıştır. Tartışma içinde özellikle mânâya taalluk eden zevk meselesi ve “tabiat-ı selim” mevzuu, tenkidin ne olduğu yahut nasıl olması gerektiği, sanat ve fen (bilim) ilişkisi, kafiyenin mahiyeti gibi meseleler ihmal edilmeyecek mevzulardır. Servet-i Fünun topluluğunun Türk edebiyatına getirdikleri yenilikler ve edebiyat tarihindeki konumları bir yönüyle bu meselelere katkıyla ifadesini bulmuştur. Nitekim Türk edebiyatında fen, sanat, zevk ve tenkit meseleleri Servet-i Fünun topluluğundan bağımsız olarak düşünülemez. İlk dönem Tanzimatçılarından farklı olarak siyasi meselelerden ziyade sanata ihtirasla sarılmaları, sanat ve estetik mevzularında zevke dair dikkatleri, sanatta üslup çalışmaları ve tenkidi bir edebi tür haline getirmeleri bu bağlamda hatırlanacak hususlardır. İşte, Recaizade M. Ekrem’in tartışmada odaklandığı ve genel olarak sanat ve tenkitle alakalı değerlendirmeleri Servet-i Fünuncuların teşekküllerini müteakip yenileşme devri Türk edebiyatına yaptıkları katkıların birer nüvesidir.

“Sanat müşkül ise de muaheze de âsân değildir!”

Recaizade M. Ekrem’in tartışmayla ilgili kanaatlerini bildirdiği yazısının da başlığı olan bu meşhur söz tartışmayı sanat ve tenkit meseleleriyle genişletir. Yenileşme devri Türk edebiyatının edebi gelişimi sanat ve muaheze (tenkit) üzerinden takip edilebilir. Yoksa abes-muktebes gibi iki kelimeyle kafiyenin göz veya kulak için olmasıyla değil. Şunu da hatırlatmak gerekir ki Ekrem, kafiyenin kulak için olması yönünde bir savunma yapmamaktadır. O, *Malumat* eleştirmenine diyor ki: (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 18).

Malumat münekkidiinin Türkçe şiirlerde vacibü’l-ittibâ’ ve kabilü’t-tatbik zannettiği “ilmü’l-kavafi” müberhen-mutantın gibi, mükedder-muhakkar gibi, eslem-a’zam gibi hususen lazım-âzım gibi kelimelerin takfiyesinde mâni’ olmasa gerek. Hâlbuki güzel şiirlerin... parlak mensurların fikir ve vicdanı manen hakkiyla memnun edecekleri gibi samiyâyı da lafzen tamamıyla mutayyeb edecek surette

olmasını arzu eden zevk-aşınâyân-ı edep “ilmü’l-kavafi”nin caiz gördüğü bu türlü kafiyele makbul addetmiyorlar da mesela:

Boştur ol sümbüle perdazî-i ahlak-ı hasen
Ehl-i mizan seni bilmez mi ne akrepsin sen?
Hiç iken hiç liyakatta nakîzinde garip!.
İliş istersen eğer kafiye hepsin sen!.

beyitlerindeki kafiyele hoş görüyorlar.

Alıntıdan anlaşılacağı gibi Ekrem’in savunduğu şey “kulak için kafiye” değildir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi “ilmü’l-kavafi” bilen zevk erbabı müberhen-mutantın, mükedder-muhakkar, eslem-a’zam, lazım-âzim gibi Arapça kelimelerle yapılan kafiyele hoş görmezken ilki Arapça sonraki Türkçe olan hasen-sen kelimeleriyle örneği verilen beyitlerdeki kafiyele hoş görüyorlar. Dikkat edilirse burada hoş görülen ve hoş karşılanmayan iki durumda da “kulak için kafiye” vardır. Şimdi böyle bir durumda Ekrem “kulak için kafiye”yi savunmuştur denilebilir mi? Öyle olsa kendi kendisiyle bir tenakuza düşer ve zevk erbabından sayılmazdı. İkincisi, örnek verdiği beyitlerde “kulak için kafiye” bulunmasına rağmen mısralar şiirden zevk alanların hoşlanacağı türden değildir. Ayrıca bu mısralar Muallim Naci’ye aittir ve şiir bir yana ancak sıradan bir manzume sayılır. Demdeme-Zemzeme tartışmasında Muallim Naci’yi savunan taraf bugün tartışma dolayısıyla hem Muallim Naci’nin şiir anlayışını ve “göz için kafiye”yi savunurken “kulak için kafiye”ye örnek teşkil edecek Muallim Naci’nin bu mısraları için ne diyecektir? Ekrem gerçekten bu örnekle Muallim Naci’nin şiir anlayışını ve “kulak için kafiye”yi savunan *Malumat*’ı bir çıkmaza sokmuştur. *Malumat*, Naci’nin söylediklerini sıradan şeylermiş gibi karşılayacaksa da bu duruma uygun bir cevap veremeyecek ve çözümü Ekrem’i alaya almakta bulacaktır. Ekrem burada “kulak için kafiye”ye göre yazılmış her şiirin de şiir sayılmayacağını göstermiştir. Şimdi yine bu durumda *Malumat* eleştirmeninin dediği gibi Ekrem, “kulak için kafiye”yi savunmuştur denilebilir mi? Tabi ki denilemez. Çünkü Ekrem’in şiirde ölçüsü aşağıda da görüleceği gibi şiirin mutlak manada kulak veya göz için değil sanat ve zevk-i selime muvafık düşmesi olacaktır. Ekrem’in savunduğu, bazı şiirlerde “kulak için kafiye”nin de kabul edilebileceğidir; yoksa “göz için kafiye” yerine *sırf* “kulak için kafiye” değil. Ayrıca Ekrem, kulak için kafiyele “tecviz ederim” (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 18). yani “uygun görürüm” diyor; savunurum demiyor. “Her mevzun ve mukaffa lakırdı şiir olmak lazım gelmez.. Her şiir mevzun ve mukaffa bulunmak iktiza etmediği gibi.” (Recaizade M. Ekrem, 1301: 10) diyen Ekrem zaten bir sözün şiir sayılması için kafiyele de -ister göz ister kulak için- şart koşmayan bir şiir anlayışına sahiptir. Şiir için kafiyele şart olmadığını söylerken kafiyele için kulak için olmasını neden savunsun?

Ekrem’in eleştirisi anlayışı sayesinde ki tartışmadan yıllar sonra yazılan “İstiklal Marşı”nın ilk kıtasındaki “sancak, ocak, parlayacak, ancak” kelimeleriyle yapılan kafiyele için “bu kelimeler kafiye yapılamaz” eleştirisi; ya da Ahmet Haşim’in “Zannetme ki güldür, ne de lale” mısraı için “ne ne de” bağlacına göre uygun değildir gibi edebiyatı dile tabi kılan, sanat ve zevkten uzak hatta sanatta kaale bile alınmayacak eleştiriler artık bir anlam ifade etmemektedir. *Malumat* eleştirmeninin ilmü’l-kavafiye dayandırdığı tenkit anlayışının tutarlı bir tarafı olsaydı bugün “İstiklal Marşı”na da Haşim’in “Piyale”sine de karşı çıkmak gerekirdi. Sorun şu ki Muallim Naci’yi her zaman savunan *Malumat*, tartışmanın bu aşamasında Muallim Naci’nin de Ekrem’le aynı görüşte olduğunu farkında değildir. Muallim Naci, Beşir Fuat’a yazdığı bir mektupta bir sözün şiir sayılması için vezin ve kafiye şartı aramadığını ifade eder. “İtikadımca lâfz-ı edeb her türlü meâlî ve letâifî câmi’dir. Bununla bi-hakkın ittisâf edip de maânî-i âliye ve lâtifeyi insanın levhâ-yı vicdanına nakşedecek derecede hâiz-i tesir olan belîğ sözleri söyleyen var ise şairdir. O sözler de -ister mevzûn ve mukaffâ olsun ister olmasın- şiirdir.” (Muallim Naci - Beşir Fuat, 1304: 92-93). Bu durumda *Malumat*’ın eleştirisindeki sorunlar nelerdir?

Recaizade M. Ekrem'in tartışmayla alakalı olarak sanat ve bilime dair dikkatlerinde durum daha da netleşecektir.

Sanat ve Fen (Bilim) İlişkisi

Malumat eleştirmeni, şiirin güzel sanatların bir şubesi sayıldığı bir dönemde dergisine gönderilen bir şiiri kafiye ilminin kaidelerine göre -o da bildiği kadar- eleştirmiştir. Tartışmadan önce ve sonra da aynı anlayışla şiiri yine *Malumat*'a gönderilen onlarca manzume üzerinden yargılamıştır. Ekrem ise Ahmet Mithat Efendi'nin de "güzel sanatlar"a verdiği karşılıkla diyor ki "nefâis-i edep -ki bedayi-i efkâr da diyoruz- netice-i fen değil mahsul-i sanattır. Fenden maksat ulûm-ı lisanîye ile şiire, belagate, tahsin-i kemale müteallik usul ve ahkâm-ı mukarrerelerdir." (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 18). Dikkat edilirse Ekrem fen ve sanatı ayırarak sanatın bilimin bir mahsulü olmadığını; sanat ile bilimin sanata ilişkin kaide ve kurallarının farklı şeyler olduğunu söylemektedir. Bu ancak bir sanat eleştirmeninin bileceği ve söyleyeceği bir sözdür. Ekrem böyle bir yargıyla bir sanat olan şiirin de bilim olan ilmî'l-kavafinin kaidelerine tabi olmadığını ifade etmektedir. *Malumat* eleştirmeninin yapamadığı işte tam da bu "sanat eleştirisi"dir. Böyle bir belirleme zımnında şöyle bir anlam barındırır: Sanat bilime uymak zorunda olmadığı gibi bir güzel sanat olan edebiyat da dile yani dilin gramatikal kullanımına tabi değildir. Söz konusu sanat olduğunda zorunluluk ilkesi bir ölçü olarak mutlak değil, keyfidir. Hocası Recaizade M. Ekrem'in sanatta güzellik anlayışıyla benzer düşüncede olan Tefvîk Fikret için de sanatta güzel olan ilmî kaide ve kanunlar yahut fesahat, belagat, müzik usulü değil; bir beste, bir opera, bir sebil, köprü veya cami gibi nefis eserlerdir (Tefvîk Fikret, 1894: 5; Parlatır, 2000: 314). Fikret bunları *Malumat* dergisinde dile getirmişse de sanat ve tenkide dair bu tarz yorumlarına tartışmadan sonra, *Servet-i Fünunda* devam etmiştir.

Recaizade M. Ekrem, bazı eserlerin, fenne tamamen muvafık olduğu halde sanatın gizemlerine aşına olan zevk-i selim erbabınca itibara layık olamayacağı, bununla birlikte bilime az çok aykırı düşen kimi eserlerin güzel sanat edebiyattan (edebiyat-ı nefise) sayılabileceği kanaatindedir. Şiir ve belagatin usul ve kaideleri muayyen ve fennin neticesi olmadığından edebiyattan sayılan bir eser de Ekrem'e göre sanatın mahsulüdür ve akı kıt (mahdudu'z-zihn) olanlardan başka bütün mânâşinaslar için güzel eserlerden (bedayi-i âşâr) sayılır. Bunu anlamak için sanatın mahiyetine aşına olmak iktiza eder. Sanatın mahiyetini anlamak da fenden değil sanatın taklit ettiği tabiattan geçer (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 18). Ekrem, tasrih etmese de buradaki akı kıtlıkta *Malumat* eleştirmenine bir gönderme vardır. *Malumat* eleştirmeni sanatta değeri, bilimin neticelerine göre ölçerken sanat mahsulünü ihmal ediyor ve sanatın bilimin boyunduruğu altına giremeyeceğini unuttuyordu.

Recaizade M. Ekrem değerlendirmelerinde lafızdan öte mânâyı ve *Malumat* eleştirmeninin ayrıntısına inemediği zevk-i selime sahip "tabiat-ı selim"i öne çıkarmaktadır. 19. asır sanat eleştirmenleri için "Tabiat-ı selim" ve "hüsn-i tabiat" tabirleri "zevk-i selim"i algılayan estetik terimlerdir; bilimden beslense bile bilimin kayıtları altına alınamaz ve tam anlamıyla da izah edilemez. İzah edilemeyişi Ekrem için bir kusur değildir. Nitekim terimleri çağdaşları gibi kendisinden önceki ve sonrakiler bile tam olarak izah edememiştir. Kanaatimizce kimse de mutlak anlamda izah edemeyecektir. Çünkü sanatın yaratıcılığa ait terimleri bilimsel terimlerin izahı gibi mutlak kaydıdan uzaktır. Buna rağmen terimler üzerine konuşmak yüzyıllardır devam etmektedir. Çünkü bu sayede sanata ait birtakım prensiplere varılmaktadır. Ekrem "sanatın vicdanı" saydığı "hüsn-i tabiat"ı şöyle tarif eder: Güzeli çirkinden, batını zahirden, hakikati batıldan tefriki delalet eden; bir şeyin ulvisini sefilleştirmeye, sadesini adilendirmeye sebep; bedii ve orta seviyedeki eserlerin gizemlerine bizi vakıf kılan bir özellik (Recaizade M. Ekrem, 1299: 47). Tabii bir haslet olarak doğuştan gelen bu özelliğin çalışma ve gayretle, sanat eserleri üzerinde derin bir düşünceyle geliştirilebileceğini söyler. Şimdi hüsn-i tabiatın zevkine göre kafiye mutlak mânâda ne kulak ne de göz içindir. Kafiye'nin değeri zevk-i selimi okşadığı nispettedir. *Malumat* eleştirmeni kafiye'yi tahdit ederken Ekrem eleştirisinde sanatın imkânlarını genişletir. *Malumat* eleştirmeni tarifi çok zor hüsn-i tabiat meselesinde "mânâ şairin karnındadır" diyerek kafiye ilmini ölçü alıp lafızlar üzerinden değerlendirmelerini yaparken esas

tenkitten kaçmaktadır. Çünkü Recaizade M. Ekrem'in dediği gibi "Sanat müşkül ise de muaheze de âsân değildir!". Tartışmanın sanat, tenkit, zevk-i selim, hüsn-i tabiatla ilgili yönüne değinirken abes-muktebes kelimeleri, kulak veya göz için kafiye meseleleri tali derecede kalmaktadır.

Kendisine yöneltilen eleştirileri karşılarken Ekrem'in söylediği bu söz, sanatın da tenkidin de zor olduğunu ifade etmektedir. Halbuki Ekrem, daha önce *Talim-i Edebiyat*'ında tahdis-i nimetten önce besmeleyle takdimini bitirirken benzer formda bu sefer "muaheze"yi kolay (âsân) sayarak "Muaheze âsân ise de sanat kolay değildir." (Recaizade M. Ekrem, 1299: 5) demektedir. Bu bir tenakuz mudur? Hayır değildir. Ekrem, *Talim-i Edebiyat*'ın alanında yeni bir eser olduğunu bu yüzden ilim ve edep erbabınca muaheze ve mütalaaya layık görülürse iftihar edeceğini söyler. Lakin böyle bir eseri yayımlama cesaretindeki hüsn-i niyetin ve "Muaheze âsân ise de sanat kolay değildir" hakikatının de insaf ve mürüvvetten uzak tutulmaması gerektiğini de eklemektedir. Buna rağmen tenkidin mahiyetini bilmeyen ve eleştiriyi kolay zannedenler yüzünden matbuat Recaizade M. Ekrem'in sadece eserini değil, şahsiyetini de hedef alarak alay ve tahkire kadar varan ve bunu tenkit zanneden yorumlarla dolmuştur. Halbuki Ekrem, muahezeye ilişkin temennisinde "ilim ve edep erbabı" kaydını koymuştu. Şimdi "Abes-Muktebes Tartışması" dolayısıyla eski-yeni, demdeme-zemzeme tartışmasının bir benzeri yaşanırken bu sefer, bir zamanlar harf, hareke, lafız ve terkiplere dayanan, alaycı ve şahsiyeti tahkire varan eski eleştiri anlayışının, "tenkit" denilen edebi türle bir alakasının olmadığını ifade için cevap niteliğindeki yazısının içinde " 'Muaheze âsân ise de sanat kolay değildir' hakikati bu iki faziletin yekdiğerine vabestedir. Yoksa hadd-i zatında muaheze bir sanat-ı müşkiledir ki bunda ispat-ı liyakat, temin-i muvaffakiyet erbab-ı marifetten belki binde bir kişiye bile nasip olamayan faziletlerdendir." (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 19) diyecektir. Bu sözleriyle genelde okura özelde *Malumat* eleştirmenine mesajını iletir. Çünkü *Malumat* eleştirmeni dergisine gönderilen şiirleri o kadar basit bir tarzda eleştirmektedir ki tenkit ve sanatın ne kadar zor olduğuna dikkat etmemektedir. Mehmet Rauf, Türk edebiyatının derli toplu ilk tenkit serisi "Tekâmül-i Tenkit"i yayıma hazırlarken bizde tenkide dair yazıların azlığından, tenkide ilişkin yabancı eserleri temin etmek ve okumanın zorluğundan bahisle, tenkidi konu edinecek yazıların uzun ve sabır gerektiren incelemelerden sonra anlaşılabilirliğinden bahseder (Mehmet Rauf, 1898: 60). Halbuki *Malumat* eleştirmeni dergisine gönderilen şiirleri dönemi itibarıyla ne teorik ne de uygulamalı tenkit usulüne riayet etmeden kolayca ve basitçe eleştirmektedir. Bu durumda tartışma, içinden başka meseleler doğurmuştur. Her manzume için yazılan eleştiri mahiyetindeki değerlendirmeler "tenkit", şiirsevenlerin bir hevesle yazdıkları manzumeler "sanat" sayılır mı?

Tenkit ve Âdi Sanat

Malumat münekkidi hem Hasan Âsaf'ın şiirini hem de Recaizade M. Ekrem'in kafiye anlayışını alaycı bir dille tenkit ederken Ekrem harf, hareke yanlış cetveli çıkarmak yerine sanat ve fen ilişkisini izah ederek sanat eleştirisine kapıyı aralamış bulunmaktadır. Bu yüzden kafiye ilmini bir şey sanarak istediği herkesi ve her şiiri yargılayan *Malumat* münekkidi ders mahiyetindeki şu ifadelerle adeta hırpalır:

Malumat-ı sathiyelerini tamik ile tettebbuat-ı mahdudelerini tevsi' *edememiş* (...) bir cinsten olan veyahut aralarında münasebat-ı külliye bulunan şeylerin birinden diğerine sürat-i intikal ile ince ince farklarını derhal fehm ve cezm ve tayin etmek, meseleyi iyi ve etraflı düşünmek meleke-i fikriye ve hissiyesini iktisab *eylememiş*.. *fünun-ı edebiyenin* âlâtan ibaret olup *sanatın* ise başka bir fazilet olduğunu ve netice-i sanat olan bedayi-i fikriyenin takdir-i mahiyâtı âlâtın suret-i istimaline hasr-ı nazarla değil tabiatın ahkâm-ı umumiyesine tatbik-i efkâr ile kabil ve semerebahş olabileceğini tamik-i tefekkürat ve tettebbuat ile bi't-teyakkun *anlayamamış*, (...) *hüsn-i tabiatı* kaide-i fikr-i hikmet *edinememiş* olanlar *muaheze-i edebiyece* yarından sonra pâyidâr olabilecek âsâr-ı marifet vücuda getirmeye *muvaffak olamazlar* (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 19).

Malumat münekkidi de Recaizade M. Ekrem de Hasan Âsaf'ın şiir meraklısı, genç bir heveskâr olduğunu söylemiştir. Şiire heves eden birinin manzumesi *Malumat* münekkidinin yaptığı gibi ayrıntılı

bir eleştiriye tabi tutulabilir mi? Malumat eleştirmeninin orta seviye veya adi sayılacak bir manzume için yaptığı değerlendirmeler “edebi tenkit” sayılır mı? Ekrem’e göre hayır. Çünkü “âsâr-ı âdiye-i edebiye muaheze nokta-i nazarından şayeste-i nigah-ı iltifat değildir.” (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 19). Ekrem, vasat bir eserin (âsâr-ı mutavassıta) temyiz erbabınca “şurası şöyle olmalıydı.. burası böyle olmalıydı” yollu değerlendirmeleri için ancak bir “güft ü gû (dedikodu), muaheze değil” (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 19) hükmünü verir. Ancak yeni başlayanlar (mübtediler) ve hevesli gençler (nev-heves) için de bir menfaat olduğunu inkâr etmemekle birlikte bunun bir maskaralığı, mazarratı sonuç vermemesi ve tenkitçinin malum usul ve hükümlerin dairesinde fikir yürütmesi, bunun dışındaki meselelere dalmaktan kaçınması gerekmektedir (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 19). Ekrem burada tenkidin şahsiyata dökülmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü şahsiyata dökülen eleştiriler tenkit sayılmaz. Hâlbuki tartışma içinde dolaylı da olsa şahsına bir eleştiri gelmiştir. Servet-i Fünuncular bazı tartışmalarda polemiğe girmiş olsalar bile sıradan manzumeler de dâhil harf, hareke, lafız ve terkipler üzerinden yapılan ve şahsiyata dökülen eleştirilerin tenkit sayılmayacağını ileri sürmüşler bu sayede tenkidi bir edebi tür haline getirmişlerdir. Dolayısıyla Ekrem’in tartışma dolayısıyla tenkide ilişkin görüşleri Servet-i Fünun topluluğunun tenkit anlayışlarını belirleyen hususlardan biri olmuştur.

Cenap Şahabettin’in basit bir eleştiri anlayışıyla tenkide başlayanları anlattığı aşağıdaki ifadeleri *Malumat* münekkiddinin durumunu özetler mahiyettedir. Cenap Şahabettin, dilimizde henüz tam oturmamış tenkit türünün incelik, nezaket ve zorluğuna dair rivayetlere rağmen herkesin kendinden emin bir şekilde kendisinde çağdaş yazarların eserlerini hurdaya çevirecek bir kuvvet bulduğunu ve mevcut edebi eserlerin aksayan yönlerini meydana çıkarmayı bir edebi eser telif etmekten daha *kolay* ve daha hoş gördüğünü hatırlatarak şöyle der:

Çünkü bizde intikad, sakatât-ı harfiye ve eskâm-ı harekiye taharrisi, bir nevi galat ve hata hurdebinliği; (...) her birimiz bir risalede bir vazife-i intikad almıştık. Hariçten gelen eserlerin zirine: “manzumeniz fena değil; fakat dördüncü kıtanın ikinci ve üçüncü mısralarındaki âhlar çekilmiyor; şiire özenip de âh çekmesini bilmemek nasıl olur?” Yahut “Çalışırsanız güzel söyleyeceksiniz: mutlaka mısra-ı sanideki vasl-ı ayın imalesi hoşla gitmiyor. Hakkımızdaki teveccühünüze teşekkür ederiz..” gibi bir tavra-i muallimane takmak hiffetinde bulunmamış pek az muasırımız vardır (Cenap Şahabettin, 1901: 114).

Cenap Şahabettin’in bu hatırlatmalarının -*Malumat* münekkiddinin “Bürhan-ı Kudret” şiirine yaptığı eleştiriler dâhil- yüzlerce örneği *Malumat* vb. anlayıştan hareket eden dergilerin sayfalarında vardır; ancak böylesi eleştiriler sanat eserlerini tenkide girmez. Cenap Şahabettin’in değerlendirmesini tartışmadan 6 sene sonra yaptığını dikkate alırsak Recaizade M. Ekrem’in Servet-i Fünuncuların tenkit anlayışını nasıl etkilediği rahatlıkla görülür. Ekrem, sarf ne nahiv üzerinde çokça duran *Malumat*’ın eleştiri anlayışını da tenkit etmektedir. Çünkü hüsn-i tabiatın dâhil olduğu mânâyâ dayalı edebi eserler hakkında eleştiri yaparken mutlak bir kayıt belirlenmez. Harf ve hareke yanlış, lafız ve terkip hatası gibi sarf ve nahve dayanan eleştiri anlayışı da bunu sağlayamaz. Mesela “İema-nisâr” terkiplerini “nisâr” Arapça olduğu için yanlış görmek, “çün” teşbih edatını sırf birisi öyle demiş bulunduğu için soğuk saymak -haklarında yine kati bir hüküm vermemek şartıyla- *Malumat* eleştirmeni gibilerince tenkit mevzusu sayılabilir. Ekrem bu misalleri hatırlattıktan sonra yalnız bir şiirde kafiye olduğu zaman faydası nedir? Yokluğunda zararı nedir? Kafiye mahiyeti nedir? Hükümleri neden ibaret olmak lazım gelir? Bunun lütfu nereye aittir? diye sorar ve müşkül ve takdiri ancak erbabınca yapılabilecek meselelere müdahale eden tenkitçilerin mesleklerinde bir gelişme gösterilemeyeceğini ekler (Recaizade M. Ekrem, 1895/3: 19). Tekrar söylemek gerekir ki Ekrem’in sorduğu bu sorulara *Malumat* eleştirmeninin tenkit anlayışı cevap veremez. Sayfaları Ekrem’in eleştirdiği durumla dolmuşsa bile yine de *Malumat* mecmuası bu soruları önemsemek durumunda kalacaktır. Nitekim basın kafiye, sarf ve nahve ait lisan bahisleriyle dolunca tartışmayı müteakip senede haftalık edebi faaliyetleri yorumladığı “İcmal-i Edebî”lerin on sekizincisinde *Malumat* mecmuası şöyle bir değerlendirme yapar:

Bir zaman kafiye bahisleri uzadı durdu. Nihayet netice çıkmadı! Bir cihet diyor ki “abes ile muktebes kafiye sayılamaz” öbürü diyor ki “yapılır”. Peki, ama bundan ne çıkar. Fikrimizi düzeltti mi? Yoksa eski tarik-i muavveci takip edip gidiyor muyuz? Eğer öyle ise, ister abes ile muktebes kafiye yapılsın; ister yapılmasın ne faydayı müntiçtir. Bununla mana-yı lafz-ı edep ıslah edilecek midir? (Elif M., 1896: 516).

Malumat artık, kafiyenin göz veya kulak için olmasından ne çıkar? Abes ile muktebesten kafiye ister yapılsın ister yapılmasın faydası nedir? demek noktasına gelmiştir. Halbuki benzer durumu daha önce Recaizade M. Ekrem sorduğu sorularla dile getirmişti. Sadece kafiye bahsinde değil tartışma dolayısıyla Ekrem’in özellikle tenkide dair değerlendirmeleri de *Malumat*’ta önemseneyecektir. Dergi “icmal-i edebi”lerinin ikisini tenkide ayırmıştır. “İcmal-i edebi” yazarı tenkidi henüz şöhret kazanmamış bir şahsa benzetirken bizde her kim olursa olsun biraz yazı yazmaya kudret bulduğunda, karşısındakini susturacak bir lisan cerbezisine (demagoji) sahip olanların elindeki eseri uzun uzadıya mütalaa edişlerinden şikâyet yollu şunları söyler:

Bu mütalaatı da mutlaka ya cümlelere yahut kelimelere taalluk eder. Bu neden ileri geliyor. İntikadı eserden bir takım meayib-i lisanıyeyi meydana koyarak şahsa kadar intikal ettiriyor. (...) Bu lüzumsuz intikad bizde eskiden beri varmış!.. (...) biz o dakikada bir münekkit değil adeta bir düşman gibi zavallı müellifin meayib-i şahsiyesini ta’dâda başlarız. İntikad böyle olamaz. (...) Lisanımızın her cihetini düzelttik de şimdi iş kelimeye mi geldi? Öyle ise ne âlâ! (Elif M., 1897: 796).

“İcmal-i edebi” yazarı cümle ve kelimelere taalluk eden eleştirinin sonunda yazarın şahsına yöneldiğini ve durumun bir düşmanlığa yol açtığını söylerken o dakikada münekkit olunmadığını ifade etmektedir. Sarf ve nahve odaklanan ve şahsiyata yönelen bu eleştiri tarzının edebi tenkit sayılmayacağını Recaizade M. Ekrem hem bu tartışma hem *Takdir-i Elhan*’a yazdığı takriz dolayısıyla dile getirmiştir. “İcmal-i edebi” yazarı ikinci tenkit makalesinde dönemin edebi tenkide varamayan eleştiri anlayışının problemlerine değinirken “Fakat neyi tenkit etmeliyiz. Evvela orasını tayin etmek icap eder.” diyerek “Fikren doğru yazılmış bir eseri de bir zihaf için, bir kelime için bu edebiyatın ahkâm ve kavâidine muhaliftir kavliyle istihkarımız belki ondan bin kat ziyade haksızlıktır.” (Elif M., 1897: 812) hükmünü verecektir. Hükmün Recaizade M. Ekrem’inkiyle benzerliği açıktır.

Tartışmanın Sona Ermesi

Tartışmanın vuku bulduğu 1895’e gelindiğinde tenkitten uzak harf, hareke, kelime, lafız ve terkiplere yönelik eleştirileri edebi tenkit sayan ve şahsiyeti zedeleyen tartışmalarla dolu basın, özellikle lisan bahislerinde ortaya konan fikirlerde bir zamanlar romantikleri (hayaliyun) taklitle üslubu yenilemeye çalışan yenilikçi yazarların bu sefer realistleri (hakikiyun) taklitle devam ettiklerini söylemekte, bahislerin sonunda dilin nasıl etkileneceğini tartışmaktadır. Bir süre sonra Dekadanlar ve Klasikler tartışmaları başlayınca aynı şekilde edebi tenkit örnekleri ortaya konurken eleştiriye lisan bahislerine ve şahsiyata döken anlayış tekrar gazete ve dergilerde kendini gösterecektir. Recaizade M. Ekrem eski-yeni tartışmasından ötürü benzer bir durumu daha önce yaşadığından *Servet-i Fünun* mesul müdürü Ahmet İhsan’a ikinci kez bir mektup yazarak *Malumat*’a gönderilen yazılardaki hükümlerden derginin mesul müdürünün -dolayısıyla Tahir Bey’in- sorumlu olduğunu; ancak kendisinden habersiz eserlerinin yayımlanması ve şahsına yönelik bazı eleştirilere rağmen şahsiyeti zedeleyici bir eleştiriye, meslek ve ahlakı menettiği için girişmeyeceğini ifade eder (Recaizade M. Ekrem, 1895/4: 242). Ahmet İhsan da Ekrem’in mektubunu hemen yayımlamıştır. Mektubun *Servet-i Fünun*’da yayımlandığı gün *Malumat*’ta da Muallim Naci’yi öven, istihzalarla Hasan Âsaf’ın ve özellikle Ekrem’in şahsını hedef alan bir yazı yayımlanır. *Malumat* eleştirmeni bu yazıyla daha önce dergiye gönderilen manzumeleri eleştirdiğine benzer şekilde bu sefer Ekrem’in “Sanat Müşkül İse de Muaheze de Âsân değildir!” başlıklı yazısını aktardıktan hemen sonra değerlendirmelerini yapar. Hasan Âsaf’a manzumesi ve bîvukufane yorumları; gehvare ile zerreyi kafiyelelendirmedeki yanlışlıkları ve kafiye için saydığından ötürü ders verdiğini ifadeden sonra “üstad-ı şehir-i edip (!) Ekrem beyefendiye” hitabıyla Ekrem’le alay eder

(İmzasız, 1895/4: 603). *Malumat* eleştirmeni Ekrem'in kulak için kafiyei savunduğunda ısrarlıdır. Ekrem'in şiirde kafiye mevzuuyla alakalı olarak örnek verdiği kelimeler, ikilikler ve beyitleri de hatırlatarak şu mısraların daha anlamlı düşeceğini hatırlatır.

Acz ile bahiste düş[mana] kıyam eylersin
 Biliriz âdetini bizce mücerrebsin sen
 Öyle beyhude telaş etme ki mahiyetini
 Hak bilir halk bilir cehl-i mürekkebsin sen (İmzasız, 1895/4: 603).

Malumat eleştirmeni devam eder.

İşitildi gene gülzar-ı suhende, mahud
 Bülbü-i herze-edanın yeni bir *Zemzemesi*
 Lâl eder bir gün onu aksederek âfâka
 Yine bir baz-ı feza-yı edebın *Demdemesi* (İmzasız, 1895/4: 603).

“...hasılı nerede Zemzeme getirilirse Demdeme’yi ensesine bindirmelidir” diyen *Malumat* eleştirmeni yukarıdaki manzumeleri kulak için kafiyeiye örnek göstermeyi daha hoş bulur. Ekrem'in sanat-fen ilişkisi ve tenkide dair görüşlerini “bir hayli efkâr-ı aliye ve Victor Hugo-pesendane”, “*Her nağmesi bir sada-yı ninni*” (İmzasız, 1895/4: 604). sayarak eleştirisine (!) devam eder ve Ekrem'e ahlakçılarla eskilere ait birkaç kitabı okumasını tavsiye eder. *Malumat*, bu sayısında Kemal Bey'in “İlm-i Ahlak” serisine devam etmekte, böylece iki ahlak bahsi arasında Ekrem'e de bir ahlak dersi vermiş sayılmaktadır. Bahisler arasında ne tür edepsizlikler yaptığına, *Malumat*'ın daha evvelki kimi ahlaksız yayın politikasına gelince onlar da cim karnında bir noktaya dönüşüp kaybolmaktadır.

Malumat eleştirmeninin şu ifadeleri sarf ve nahve odaklanmayı eleştiri sayan anlayışla bunları tenkit saymayan ancak sanat eleştirisinin tenkide dahil edileceğini önemseyen böylece Türk edebiyatında tenkidi bir edebi tür haline getiren yaklaşımın bakış açısını çok net bir şekilde özetler:

Biz idarehanemize gönderilen âsâr-ı hevesandan neşri kabil olanların bazı nekayis-i lafziyesini göstererek hiç olmazsa kavaid-i lisaniyemizi kendilerine öğretmek istiyoruz. Yani biz, mir-i üstad-ı muaheze-mutadın muaheze, bizim tenkit dediğimiz şeyi elfazda icra ediyoruz. Yoksa zat-ı âli-yi edibaneleri de dahil olduğu halde içimizde hâlâ “Marsey” gibi “Boileau” gibi bir münekkîd-i edep zuhur etmemiş olduğunu cümlemiz itiraf ederiz. Bunu istikbalde beklemelidir. Bununla beraber tenkidat-ı lafziye icrası bugün bizim için o kadar lazım, o kadar müfittir ki (İmzasız, 1895/4: 604).

Alıntı tartışmanın esasında göz veya kulak için kafiye meselesine değil tenkidin ne olduğuna ve tenkidin mahiyetine dair olduğunu göstermektedir. Tartışmadaki bütün eleştirilerin kaynağı hep bu farklı bakış açıları olmuştur.

Ekrem, *Malumat* eleştirmeninin sarf ve nahve odaklanan eleştiri anlayışının karşısında sanat ve edebi tenkidi önemseyen fikirlerle mukabelede bulunmuş; tartışma şahsiyata döküleceği anda kendi açısından durumu sonlandırmış ve meseleyi mahkemeye intikal ettirmiştir. Sonuçta *Malumat*'ın 26. ve şahsına yöneltilen istihzaların bulunduğu 27. sayıları toplatılmış ve ismindeki “Gazete” ibaresi düşürülmüştür. Bu durum karşısında Mehmet Tahir Bey, *Servet-i Fünun*'un bu hareketinin “hayırhahane” değil “bed-düşmanane” surette bulunduğunu söyleyerek *Malumat*'ın susturulmaya çalışıldığını ifade edecektir. Ona göre, *Malumat* adalet-i seniye önünde masumdur ve Ekrem Bey'in meziyet ve edebi şahsiyeti ileri sürülerek ezdirilmeye çalışılmaktadır. Hem “Ne olmuş *Şemsa*, *Malumat*'a dercedilmekle haysiyet-i aslisini mi kaybetmiş?” Ayrıca Muallim Naci gibi değerli bir şahsiyetin “Boştur ol sünbüle...” ile başlayan beyitlerinin örnek verilmesi hiç de muvafık düşmemiştir. Ekrem Bey önce bir zat-ı âli-kadre sonra Maarif nezaret-i celilesine adeta meded umar gibi

başvurmuştur. Hem nezaret-i celilenin hiçbir karara dayanmadan *Malumat*'a reva gördüğü hiç de münasip düşmeyen bu gayretinde *Malumat*'ın hukuku ayaklar altına alınmakla birlikte devlet nizamı Ekrem Beyefendinin hizmetçiliğine soyunmuştur. Diğer dergi ve gazetelerde “enva-i türrehat ve tahkirat mevcutken onlara ihtara bile” lüzum görülmemiştir (Mehmet Tahir Bey, 1896: 629). Muhtasar şekline değindiğimiz oldukça uzun bu savunması *Malumat*'ta yayımlanırken Mehmet Tahir Bey yayın hayatında dergisinin istisnasız, her sayısında devlet idaresine gösterdiği yaranma çabalarını unutmuş gibidir.

Sonuç olarak, Türk basın tarihinde gazete ve dergilerin yayın politikalarının çoğu zaman tenkit anlayışlarını etkileyebileceğini de gösteren bu tartışmada *Malumat* kafiye ilmine göre göz için kafiye savunurken kendi dar anlayışı içinde Recaizade M. Ekrem'i kulak için kafiye savunun bir konumda göstermiştir. Halbuki Ekrem için kafiye ne sırf göz ne de kulak içindir; kafiye zevk-i selim içindir. Kafiye'nin değeri zevki okşadığı nispettedir. Şiirde kafiye ve ölçünün varlığının şart olmadığını söyleyen Ekrem'in kafiye'nin sırf kulak için sayılması gerektiği yönünde bir savunması anlamsız olurdu. Ekrem'in tenkit anlayışı sayesinde ki bugün serbest ölçüyle yazılan sözlerin; Türkçe, Arapça ve Farsçayla veya bu dillerle karışık kelimelerle yapılan kafiyeli ifadelerin şiir sayılmasında bir beis görülmemektedir. Edebiyat tarihlerine “göz-kulak tartışması”, “Abes-Muktebes tartışması” gibi isimlerle geçen tartışma “abes-muktebes” kelimeleri etrafında şekillenen bir tartışma değildir. Bu kelimeler ve kafiye'nin göz veya kulak için sayılması durumu tartışma içinde sadece birer mevzudur. Daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde görülecektir ki tartışmanın esas meseleleri kafiye'nin kulak veya göz için değil zevk için olduğu, tenkidin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği, edebiyatın bilim ve sanatla ilişkisidir. Başka deyişle tartışma edebiyatta bilim, sanat ve tenkidin yeri tartışmasıdır. Tartışmada Recaizade M. Ekrem, *Malumat* eleştirmeninin sarf ve nahve odaklanarak kelime, cümle, lafız, hareke ve terkip hatalarına yönelen ve şahsiyatı tahkire kadar varan klasik eleştiri anlayışının edebi tenkit sayılamayacağını; sanatın ilmî kurallara tabi olmadığını, sanatı ilgilendirdiği nispette bilimin sanata bakarak kaide belirlediğini savunmuş, sonunda edebi tenkit Ekrem'in gösterdiği çizgide devam etmiştir. Bu yönüyle tartışma Türk tenkit tarihinin gelişiminde olumlu yönde bir sapmayı ifade eder. Türk edebiyatında tartışmayı müteakip Servet-i Fünun topluluğunun teşekkülü de Ekrem'in sanat, edebiyat ve tenkide vermek istediği istikamet neticesinde gerçekleşmiştir. Kanaatimizce tartışmanın edebiyat ve tenkit tarihinde bu tespitlerle yerini alması tenkidin gelişme seyrini görmek ve tartışmanın bugünkü tenkide katkısını anlamak bakımından daha uygun olacaktır. Nitekim göz veya kulak için kafiye mevzusu bitmesine rağmen bugün de “Sanat müşkül ise de muaheze de âsân değildir!”

KAYNAKÇA

- Aynur, Hatice (2003). “Malûmatçı Mehmed Tahir”, *TDVİA*, İstanbul, c. 27, s. 545-546.
- Bardakçı, Murat. “Babialı'nın İlk Şantajcısı Baba Tahir”, *Hürriyet*, 10 Ekim 1999.
- Cenap Şahabettin, (Raik Vecdi). “Müntekid-i Hakiki”, *Servet-i Fünun*, 12 Nisan 1317 (25 Nisan 1901), nr. 528, s. 114-116.
- Elif. M. “İcmal-i Edebi”, *Malumat*, 6 Mart 1312 (18 Mart 1896), c. 4, nr. 74, s. 516-519.
- “İcmal-i Edebi: Bizde İntikad 1-2”, *Malumat*, 19, 26 Haziran 1313 (1, 8 Temmuz 1897), nr. 88-89, s. 796., 812.
- Enginün, İnci (2012). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e* (1839-1923), İstanbul: Dergâh Yay.,
- Hasan Âsaf. “Tevhid-i Bârî”; *Bürhan-ı Kudret*, *Malumat*, 26 Teşrinievvel 1311 (7 Kasım 1895), nr. 20, s. 431.

-
- ____ “Tahir Bey”, *Malumat*, 9 Teşrinisani 1311 (21 Kasım 1895), nr. 20, s. 474-476.
- İmzasız/1. “Edebiyat: İfade-i Mahsusa”, *Malumat*, 12 Teşrinievvel 1311 (24 Ekim 1895), nr. 18, s. 382-383.
- İmzasız/2. “Malumat”, *Malumat*, 26 Teşrinievvel 1311 (7 Kasım 1895), nr. 20, s. 431.
- İmzasız/3. “Malumat”, *Malumat*, 9 Teşrinisani 1311 (21 Kasım 1895), nr. 22, s. 476-477.
- İmzasız/4. “Malumat”, *Malumat*, 14 Kanunuevvel 1311 (26 Aralık 1895), nr. 27, s. 203-204.
- İmzasız/5. “Tebligat-ı Resmiye: İhtarnâme”, *Servet- Fünun*, 13 Mart 1313 (23 Mart 1897), c. 3, nr. 315, s. 19.
- İmzasız/6. “Tebligat-ı Resmiye: İhtarnâme Suretidir”, *Servet- Fünun*, 7 Ağustos 1313 (19 Ağustos 1897), c. 3, nr. 336, s. 188.
- Mehmet Rauf, “Tekâmül-i Tenkit 1: Mukaddime”, *Servet-i Fünun*, 19 Mart 1314 (31 Mart 1898), nr. 368, s. 59-61.
- Mehmet Tahir Bey, “Ekrem Beyefendi ve Malumat Gazetesi: Tarihçe-i Münakaşat”, *Malumat*, 21 Kanunuevvel 1311 (2 Ocak 1896), nr. 28., s. 627-632.
- Muallim Naci - Beşir Fuat (1304). *İntikad*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası
- Okay, M. Orhan (2012). *Beşir Fuad - İlk Pozitivist ve Natüralisti*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Özön, Mustafa Nihat, “Edebiyatımızda Münakaşalar IV”, *Oluş*, 22 İkincikânun 1939, nr. 4, s. 51-52.
- Recaizade M. Ekrem (1299). *Talim-i Edebiyat*, İstanbul: Mihran Matbaası
- ____ (1301). *Takdir-i Elhan*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası
- ____ (1895/1). “Şemsa”, *Malumat*, 16 Teşrinisani 1311 (28 Kasım 1895), nr. 23, s. 501-502.
- ____ (1895/2). “Servet-i Fünun Gazetesi Müdürü Beyefendiye”, *Servet-i Fünun*, 30 Teşrinisani 1311 (12 Aralık 1895), c.3, nr. 248, s. 210.
- ____ (1895/3). “Sanat Müşkül ise de Muaheze de Âsân Değildir!”, *Maarif*, 7 Kânunuevvel 1311 (19 Aralık 1895), nr. 2., s. 17-20.
- ____ (1895/4). “Servet-i Fünun Gazetesi Müdürü Beyefendiye (2)”, *Servet-i Fünun*, 14 Kânunuevvel 1311 (26 Aralık 1895), c.3, nr. 250, s. 242.
- Tansel, Fevziye Abdullah, “Muallim Naci ile Recaizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebi Hadiseler”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, c. 10., İstanbul, 1953, s. 159-200.
- Tevfik Fikret (1894). “Güzellik”, *Malumat*, 10 Şubat 1309 (22 Şubat 1894), nr. 1, s. 5-6.
- ____ *Dil ve Edebiyat Yazıları*, Haz. İsmail Parlatır (2000). Ankara: Türk Dil Kurumu, Yay. s. 314.
- Tokgöz, Ahmet İhsan. “Servet-i Fünun”, *Servet- Fünun*, 30 Teşrinisani 1311 (12 Aralık 1895), c.3, nr. 248, s. 210.